

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД УДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Реформа вищої школи України здійснюється в умовах важливіших соціально-економічних змін. Сучасне суспільство потребує таких спеціалістів, які мають не тільки необхідні професійно важливі якості, але й такий особистісний потенціал, який дозволив би успішно працювати в умовах ринкових відносин, постійних інновацій, безперервного удосконалення і ускладнення управлінської діяльності. Приєднання України до Болонського процесу, потребує розбудови вищої школи.

Удосконалення особистості в студентському віці тісно пов'язане з духовним зростанням, успіхами в навчально-професійній діяльності, налагодженням спілкування з оточуючими, створенням сім'ї та ін. Кожний із цих напрямків особистісного зростання представляє завдання для психологічного супроводу, даного процесу.

Праці Б.Г. Ананьєва, А.Я. Арета, Л.І. Божович, І.А. Донцова, А.Г. Ковальова, О.М. Леонтєва, А.С. Макаренка, Л.І. Рувинського, В.О. Сухомлинського, В.М. Оржиховської та ін. є вагомим внеском у розробку теорії особистісного вдосконалення молоді. Проблеми пов'язані з психологічним супроводженням формування особистості досліджували Л. Д. Павлова, С.Скочиляс, Ю.Б. Ірхін та ін.

Таким чином, актуальність наукового дослідження визначається потребою суспільства в кадрах, які психологічно готові працювати у сфері освіти, та недостатньою розробкою проблеми особистісного розвитку студентства і, зокрема, студентів педагогічних спеціальностей у контексті професійної діяльності практичного психолога в рамках психологічного супроводу студентів у процесі навчання у ВНЗ. Актуальність проблеми, перспективи її розвитку, необхідність практичного застосування зумовили вибір теми «психологічний супровід вдосконалення особистості майбутніх фахівців».

Мета дослідження: систематизувати психологічні уявлення щодо процесів удосконалення особистості в студентському віці.

Завдання дослідження: 1. Дослідити на теоретичному рівні проблему психологічного супроводу вдосконалення особистості майбутніх фахівців. 2. Подати результати емпіричних досліджень особливостей удосконалення особистості студентів.

Згідно першого завдання дослідження зазначимо наступне. Значна увага вдосконаленню особистості приділяється у дослідженнях зарубіжних психологів і педагогів, зокрема, представників персоналістичних теорій розвитку особистості. У прихильників цього напрямку основним фактором розвитку особистості вважається саме активність особистості у формі самоактуалізації, саморозвитку. Таку позицію обстоюють прибічники гуманістичної психології (А.Комбс, А.Маслоу, К.Роджерс). На ролі суспільного фактора, на взаємозв'язку виховання і самовиховання, на значущості колективу, сім'ї у формуванні особистості наголошує А.Г. Ковальов. Методи та прийоми організації самовдосконалення особистості на різних етапах суспільного розвитку досліджував А.Я. Арет. У зв'язку з цим автор виділяє самопізнання і мотивацію, самопримус і саморегулювання. Увагу формам саморозвитку, взаємозв'язку виховання і самовиховання приділяв у своїх дослідженнях А.І. Кочетов. У працях Т.У. Агафонова визначається роль самоаналізу у вихованні волі. М.Й.Боришевський досліджує самовиховання у ракурсі його значущості в само активності особистості. Макарович О. розробив технології розвитку та вдосконалення індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Теоретико-методологічною основою дослідження проблеми психологічного супроводу вдосконалення особистості є: діяльнісний, особистісний і системний підходи, розроблені Б.Г. Ананьєвим, О.М. Леонтєвим, С.Л. Рубінштейном, В.Д. Шадриковим і іншими вченими; розуміння людини як активного суб'єкта, що пізнає й перетворює світ і самого себе в процесі діяльності. В основу дослідження означеної проблеми були покладені:

1) теоретичні й експериментальні дослідження проблем індивідуальності, процесів гармонійного розвитку й гармонійного виховання особистості, розвитку особистості в процесі життєдіяльності, співвідношення зовнішнього й внутрішнього факторів у розвитку індивідуальності (С. Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв, Б.І. Додонов, Л.І.Божович, Л.І.Анциферова, К.О. Абульханова-Славська, В.Е.Чудновський, О.Я.Чебикін, В.О.Татенко, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.Ф. Моргун, О.І.Головаха, В.А. Роменец і ін.);

2) ідеї й уявлення вітчизняних і закордонних дослідників: про критерії особистісного зростання, методах психокорекції особистості (С.Л. Братченко й М.Р. Миронова, Г.Л. Ісуріна, С.І. Макшанов, Є.В. Сидоренко, Н.Ю. Хрящева та ін.); про психологічні механізми самодетермінації, що лежать в основі волі людини (Д.О. Леонтєв);

3) фундаментальні положення гуманістичної психології, що визначають особистість як, систему, яка самовдосконалюється, поведіння якої засновано на суб'єктивних переживаннях, прагненні до самоактуалізації, самореалізації, і реалізації своїх можливостей (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Шостром, Р. Мей);

4) положення з питань психологічної готовності (М.І. Дьяченко, Л.О. Кандилович, В.О. Пономаренко, Д.М. Узнадзе та ін.), психологічних бар'єрів (Ф.Є. Василюк, Т. Дембо, К. Левін, Е.Р. Hilgard, R.S. Atkinson, G.W. Kisker та ін.), психології прийняття рішень (Б.В. Бірюков, А.В. Карпов, Ю. Козелецький, Г.М. Солнцева та ін.);

5) принципи системного підходу, які були розроблені в загальнонауковому плані (Б.В.Бірюков, І.В.Блауберг, В.О.Лекторський, Е.Г.Юдін), так і в переломленні до психології особистості (О.Г.Асмолов, Ф.Є.Василюк, В.О.Ганзен, О.М.Леонтєв, Б.Ф.Ломів, В.Ф.Моргун, К.К.Платонов, О.Я.Чебикін і ін.);

6) ідеї М.Д.Левітова про те, що властивості особистості виростають із психічних станів, а якості, що утворилися, стають умовою виникнення нових станів;

7) концепція психологічної стійкості особистості (О.Я. Чебикін, Є.П. Крупник і ін.).

Проблема особистісного і професійного розвитку знаходилася і знаходиться в центрі уваги вітчизняної та зарубіжної психології (Б.Г.Ананьєв, Л.І. Анциферова, О.Г.Асмолов, Г.О.Балл, І.Д.Бех, О.О. Бодальов, Л.І. Божович, Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, О.В. Запорожець, О.Ф.Лазурський, О.М.Леонтєв, В.М. Мясіщев, А.В.Петровський, К.К.Платонов, С.Л.

Рубінштейн, В.Д.Шадріков, Д.Б.Ельконін та ін.; А.Адлер, Ж.Піаже, К.Рождерс, З.Фрейд, В.Штерн, Е.Еріксон, К.Юнг та ін.). Розвиток особистості – процес, який продовжується протягом усього життя, змінюючись тільки за напрямком, інтенсивністю, характером та якістю (концепція "необмеженого розвитку" – Б.Г. Ананьєв, О.В. Брушлинський, О.В. Запорожець, Е. Еріксон та ін.). Від того, як протікає процес розвитку особистості у студентському віці, залежить якість її професійної підготовки та наступної професійної діяльності, що, у свою чергу, суттєво впливає на всі сфери життя суспільства та потребує певної реорганізації психологічної служби ВНЗ. Її метою повинна бути допомога студентам в усвідомленні своїх особистісних якостей, рефлексії, створення умов для розвитку особистості. У дослідженнях В.Т.Лісовського, М.Д. Дворяшиной, О.К.Дусавицького, Л.М. Грановської, В.О.Сластьоніна та інших авторів доведено, що студентство як особлива соціально-психологічна вікова категорія, характеризується інтенсивним психічним і, зокрема, особистісним розвитком, який тісно пов'язаний з формуванням професійних якостей (В.П. Зінченко, Є.О.Клімов, Б.Ф.Ломов, К.Марелл, В.О. Моляко, К.К.Платонов, М.С. Пряжников, В.Д. Шадріков та ін.).

На значущості особистісної складової в комплексі професійних характеристик спеціаліста наголошують у своїх працях С.Д.Максименко, Н.В.Наумчик, О.Д.Научитель, В.Г.Панок, Т.М.Титаренко, Н.В. Чепелева та ін.

Утвердження особистісно-орієнтованої освіти, значення психологічної служби у ВНЗ було предметом обговорення багатьох дослідників (Г.О.Балл, Е.Ф.Зеєр, М.К.Тутушкіна, І.С.Якиманська та ін.). Однак на сучасному етапі розвитку вищої освіти підкреслюється необхідність нового підходу до визначення змісту, цілей, завдань і структури організації психологічної служби ВНЗ (С.П.Бочарова, І.В.Дубровіна, О.В.Землянська). Це вимагає розробки системи психологічного супроводу студентів під час навчання у ВНЗ. У сучасних розробках новий підхід розвивався в межах акмеологічного напрямку (О.О.Бодальов, А.О.Деркач, А.А.Реан та ін.), який вивчає представників різних професій як особистостей зі своїми проблемами, індивідуальними шляхами розвитку, етапами і кризами. Дослідження психологічних аспектів ефективності підготовки фахівців у ВНЗ (А.О.Деркач, О.К. Дусавицький, Є.В.Зайка, О.Ф.Іванова, Н.П. Крейдун, Л.Є.Міловідова, О.Д.Научитель, Н.І. Пов'якель, В.В.Рибалка, В.М.Сінайко, С.Д. Смірнов, М.К. Тутушкіна, Т.Б.Хомуленко, Л.М.Яворовська та ін.) свідчать про те, що цю роботу може виконувати лише кваліфікований практичний психолог. У психолого-педагогічній науці загальнонауковим, психологічним виступає принцип розвитку. Він займає центральне місце в психології особистості, що потребує від організаторів навчального процесу не просто його розуміння, а здатності керувати процесом формування особистості, становлення якої виступає як особливий тип розвитку, який має свої тенденції, перспективи самовизначення, самореалізації (Д.І.Фельдштейн).

Аналіз літератури з проблеми особистості свідчить про те, що існує значна кількість підходів до її тлумачення. Л.Х'єлл і Д.Зіглер зазначають, що теорії особистості відрізняються залежно від концепції, яку використовують при описі структури особистості. Розглянемо найбільш важливі для визначення особистісного розвитку студентів компоненти структури особистості. Загально визнаною характеристикою особистості, яка входить до її структури, є спрямованість (О.М.Леонтьєв, В.М.Мясищев, К.К.Платонов, Л.І.Божович, В.С.Мерлін, С.Л.Рубінштейн та ін.). Важливими якостями особистості вважаються комунікативні здібності (Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, С.П.Бочарова тощо). Вони є внутрішньою підвалиною для формування інших властивостей – інтелектуальних, вольових, емоційно-мотиваційних, а також ставлення до самого себе, до свого "Я" і забезпечують цілісність характеру. До важливих якостей особистості відносять самооцінку (А.Бандура, К.Левін, К.Роджерс та ін.), з якою пов'язаний рівень домагань, потреба у досягненнях (К.Левін, В.М.Мясищев та ін.). А.Бандура підкреслює роль унікальної здатності людини до саморегуляції та вищих інтелектуальних здібностей для організації своєї поведінки. Значущість включення інтелектуальних властивостей до структури особистості відзначали К.Юнг, Е.Еріксон, А.Бандура, Дж.Келлі, В.М.Бехтерев, О.Ф.Лазурський, Б.Г.Ананьєв, К.К.Платонов та ін. Суттєвими у структурі особистості вважають властивості екстраверсії-інтроверсії та нейротизму (К.Юнг, Г.Айзенк, Г.Олпорт, Б.Г.Ананьєв, Б.І.Додонов). Фактором, який перешкоджає особистісному розвитку, виступає тривожність, як властивість особистості (З.Фрейд, А.Адлер, К.Юнг, К.Хорні, Е.Еріксон, Е.Фромм, Г.Олпорт, Дж.Келлі, К.Роджерс, Л.І. Анциферова та ін.).

За віковим критерієм студентство відноситься до юнацького періоду як певного етапу між дитинством та дорослістю. Проблема юності розглядалася в працях таких дослідників, як Ж.Ж.Руссо, А.Дистервег, Є.Шпрангер, Ш.Бюлер, Е.Еріксон, Ж.Піаже, Б.Г.Ананьєв, О.Ф.Лазурський, В.Є.Смірнов, О.К. Дусавицький та ін. Дослідження студентства з 60-х років велися лєнінградською психологічною школою (Б.Г. Ананьєв, М.Д. Дворяшина, Р.М. Грановська, Є.І. Степанова, В.Т. Лісовський та ін.) у напрямку вивчення інтелектуального, особистісного і соціального розвитку. З огляду на загальнопсихологічний розвиток студентство є періодом інтенсивної соціалізації, характеризується розвитком вищих психічних функцій, становленням інтелектуальної системи та цілісної особистості. Як вікова категорія студентство співвідноситься з етапами розвитку дорослої людини і являє собою перехідну фазу від дозрівання до зрілості (Б.Г.Ананьєв).

Як соціальна категорія, студентство характеризується професійною спрямованістю і відношенням до майбутньої професії але, якщо студент усвідомлено обрав свою професію, він все одно не може адекватно і повною мірою уявити собі свою майбутню професію і ті вимоги, що вона пред'являє (А.А.Вербицький). М.І.Дьяченко і Л.А.Кандилович розглядають професійну готовність студента, яка є суттєвою передумовою ефективної діяльності після закінчення ВНЗ, швидкої адаптації до умов праці і подальшого професійного самовдосконалення.

Соціальне замовлення потребує формування "ринкового характеру". індивіду пропонується ряд моделей поведінки, насамперед "модель спеціаліста". Остання інтерпретується як гнучка з певним набором ключових компетенцій особистість, що здатна адаптуватись до умов життєдіяльності, які постійно змінюються. Сьогодні можна говорити про концепцію компетенції, яка починає відігравати суттєву роль у вирішенні питань професійної освіти та становлення сучасного типу особистості (Н.Ш.Валєєва, Е.Ф.Зеєр, А.К.Маркова, Н.М.Пейсахов). Е.Ф.Зеєр зазначає, що спрямованість характеризується системою домінуючих потреб і мотивів, та виділяє компоненти професійної спрямованості: мотиви (наміри, інтереси, схильності); ціннісні орієнтації (зміст праці, зарплата, кваліфікація тощо); професійну позицію (ставлення до професії, настанови, очікування і готовність до професійного розвитку); соціально-професійний статус.

Дослідники (А.Л.Гройсман, О.І.Кіколов, Л.Д. Столяренко, В.П.Стоногіна, В.Г.Чайка та ін.) аналізують проблеми юнацького віку, акцентуючи увагу на протиріччях студентського віку, проблемах адаптації, психофізичних, емоційних проблемах. Будь-який розвиток передбачає можливість відхилень і порушень. Сучасне життя характеризується низкою

завищених нервово-психічних навантажень, специфічних стресів і фрустрацій. Усе це відбивається на успішності студентів та загрожує втратою інтересу до навчання, зниженням рівня домагань, зміною самооцінки, особистісних якостей, а потім зміною діяльності, поведінки, стосунків з викладачами, з однокурсниками, друзями, членами родини. Тому так важливо в навчальному процесі ВНЗ своєчасно виявити студентів з симптомами тривожності, заниженої самооцінки, нейротизму тощо, що можливо за допомогою психодіагностичних методів.

Аналіз літератури з проблеми показав, що розвиток особистості студентів досліджувався в психології і в суміжних науках. Однак у більшості досліджень вивчаються окремі аспекти: емпатія, емоційні особливості, ціннісні орієнтації, рефлексія, психічні стани і психофізіологічні проблеми, мотиви, проблеми професійного самовизначення, а також деякі питання, пов'язані з окремими видами діяльності, окремими етапами життя студентів: адаптація першокурсників, спілкування між студентами, спілкування з викладачами, стреси в студентському віці. При цьому упускається особистість загалом.

Проведений аналіз основних теорій особистості, різноманітних підходів до визначення її структури та структурних компонентів, аналіз специфіки студентства як особливої вікової та соціально-психологічної категорії, його проблем і криз, а також студентів як суб'єктів навчально-професійної діяльності, в нашому дослідженні психологічних проблем особистісного розвитку студентів дозволив зробити висновок, що багато дослідників вважають важливими для розуміння особистості такі якості:

- по-перше, характерологічні: самооцінка, нейротизм, ставлення до свого "Я", тривожність (А.Адлер, Г.Айзенк, Дж.Келлі, К.Левін, Г.Олпорт, К.Рождерс, З.Фрейд, Е.Фромм, К.Хорні, Е.Еріксон, К.Юнг, Б.Г. Ананьєв, Л.І.Анциферова, А.Бандура, Б.І. Додонов);

- по-друге, комунікативні (К.Хорні, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова та ін.), мотиваційні: рівень домагань, потреба у досягненнях (К.Левін, А.Маслоу, Б.С. Братусь, О.К.Дусавицький, О.М.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, В.Н.Мясищев, В.А.Петровський, О.М. Собчик);

- по-третє, емоційно-вольові: наполегливість, самовладання, емоційна рівновага, ставлення до світу, інтерес до явищ суспільно-політичного життя, життєві настанови (К.О.Абульханова-Славська, Е.Фромм, Л.І.Анциферова, К.К.Платонов).

Це дозволило розглянути як показники особистісного розвитку студентів такі якості, як: самооцінка, нейротизм, тривожність, ставлення до свого Я, мотивація досягнень, здатність до психологічної близькості з іншою людиною, вольова регуляція (наполегливість і самовладання), почуття громадянського обов'язку (патріотизм, інтерес до явищ суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба в спілкуванні, колективізм), життєва настанова (розуміння відносності всього сутнісного; перевага інтелекту над почуттям; емоційна рівновага; розсудливість). Крім того, ми виділяємо такі позиції для вивчення професійного аспекту особистісного розвитку: професійні наміри студентів і проблеми професійної підготовки; професійні настанови студентів у системі навчально-професійної діяльності, як необхідні професійні складові для студентів педагогічних спеціальностей. Поряд з цими характеристиками, розглядається успішність студентів, як характеристика, що пов'язана з особистісними характеристиками і має важливе значення для подальшої ефективної професійної діяльності.

Результати експериментального дослідження О.Є.Фальової [3] показали, що є можливість корекції мотиваційного блоку в студентів. Найбільш значуще змінюються показники мотивації досягнень, особистісний і психологічний аспекти професійної самопідготовки і менше – професійні наміри. Корекційна робота сприяє збільшенню частки студентів, які зрозуміли роль особистісного і психологічного аспектів професійної самопідготовки. Автором встановлено, що в цілому показники емоційно-вольового блоку в студентів піддаються корекційному впливу, однак більш значущо змінюються показники самовладання, життєвої настанови, менш значущо – наполегливість і почуття громадянського обов'язку. Таким чином, корекційний вплив сприяє зміні показників самооцінки, ставлення до свого "Я", особистісної тривожності, самовладання, наполегливості, життєвої настанови, здатності до психологічної близькості з іншими людьми. Очікувані позитивні зміни, хоча і меншою мірою, сталися за показниками невротизації, мотивації досягнень, самопідготовки, почуття громадянського обов'язку. За результатами дослідження з'ясувалось, що можна цілеспрямовано впливати на психологічні особливості особистісного розвитку студентів. Психологічний супровід, у межах якого відбувався корекційний вплив, може сприяти особистісному розвитку професіонала, вирішенню його особистісних проблем, а також допомогти знайти способи вирішення проблем у професійній сфері.

Результати проведеного дослідження дозволили зробити такі висновки.

1. Показано, що в більшості студентів існують проблеми особистісного і професійного розвитку, пов'язані з адекватністю самооцінки, тривожністю, невротичними розладами, самоставленням, вольовим самоконтролем і мотивацією досягнень, з можливістю психологічної близькості з іншою людиною, почуттям громадянського обов'язку, з розумінням важливості розвитку себе не тільки як вузького спеціаліста, а і як особистості, а також з усвідомленням важливості особистісних і психологічних аспектів

2. Визначено, що психологічний супровід в рамках роботи психологічної служби ВНЗ суттєво змінює картину динаміки особистісного розвитку студентів порівняно зі звичайними умовами навчання. Позитивно сенситивними до психологічного супроводу є, незалежно від спеціальності, показники всіх чотирьох блоків особистісних якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности/ М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Изд-во Белорус, ун-та, 1976.
2. Маноха І.П. Професійний потенціал особистості: досвід онтологічного дослідження: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / І.П. Маноха. — К. : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1993. — 22 с.
3. Фалёва Е.Е. Личность студента в ВУЗе: развитие и коррекция: учеб. пособие / Е.Е. Фалёва. – Краматорск: КЭГИ, 2004. – 136 с.
4. Чебыкин А.Я. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности/ А.Я. Чебыкин. – Одесса, 1992. – 168 с.

Подано до редакції 03.04.09

РЕЗЮМЕ

У статті розкрито особливості формування особистості в юнацькому віці, визначені можливості психологічного супроводу даного процесу в умовах вищого навчального закладу.

Ключові слова: особистісні якості студентів, особистісний розвиток студентів, корекційний вплив, психологічний супровід.

A.B. Massanov

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

РЕЗЮМЕ

В статье раскрыты особенности формирования личности в юношеском возрасте, определены возможности психологического сопровождения данного процесса в условиях высшего учебного заведения.

Ключевые слова: личностные качества студентов, личностное развитие студентов, коррекционное воздействие, психологическое сопровождение.

A.V. Massanov

PSYCHOLOGICAL ACCOMPANIMENT IN PERSONAL DEVELOPMENT OF FUTURE SPECIALISTS

SUMMARY

The article reveals some features of forming personality at youthful age; ascertains possibilities of psychological accompaniment of this process in terms of education at high school.

Keywords: students' personal characteristics, students' personal development, corrective influence, psychological accompaniment.
